

Gedeeld of geheel Duitsland?

VERWERKING VAN HET DDR-VERLEDEN

In 2006 verscheen van Claus Christian Malzahn *Deutschland, Deutschland, Kurze Geschichte einer geteilten Nation*. De auteur, sinds 1993 bij Der Spiegel werkzaam, werd in 1963 geboren als kind van vluchtelingen in Göttingen, niet ver van de Duits/Duitse grens. De DDR was hem van kindsbeen af vertrouwd, met name van familieleden aan de andere kant van de grens. Klonk er tijdens het hoogtepunt van de Koude Oorlog dreigende taal, bleef deze hermetisch gesloten en moest de familie *drüben* genoeg nemen met brieven en pakjes in plaats van bezoek.

In 1969 veranderde de sfeer met het aantreden van de sociaal-liberale coalitie onder leiding van Willy Brandt. Brandt streefde naar *Wandel durch Annäherung*, met kleine stappen. Uiteraard verwachtte de DDR-bevolking wonderen. Dat bleek in 1970 toen Brandt Erfurt bezocht. Vele duizenden omstuwden zijn hotel en riepen: 'Willy ans Fenster!' Malzahn: 'Daarop schoof hij de vitrage opzij en opende het raam. De mensen jubelden en wie vandaag de dag de beelden van toen terugziet moet wel tot de conclusie komen dat in die jubel vooral hoop en vertwijfeling tegelijk doorklonken. Toen mijn ouders met hun familieleden in Oost-Duitsland over dit tafereel spraken werd het stil, soms vloeiden tranen. Zouden er toen verkiezingen zijn gehouden in Oost-Duitsland had de SPD met gemak de score van 97,5 procent of iets soortgelijks gehaald waarop de SED van oudsher placht te pochen.'

Malzahn grossiert in psychologische portretten, dus niet in karikaturen. Het maakt zijn boek uiterst leesbaar.

Brandt is de enige die voor hem nog weinig van zijn glans heeft verloren, maar ook Honecker is voor Malzahn niet alleen maar een eendimensionale schurk. Uiteraard was hij als eerste verantwoordelijk voor de Muur die hij tot het einde bleef verdedigen als afweer tegen de 'fascistische dreiging'. Nog in februari 1989 viel daar het laatste dodelijke slachtoffer, een jongen van amper 20: diens moeder werd medegedeeld dat hij bij een poging een aanslag te plegen op een militaire installatie om het leven was gekomen. De man die het dodelijke schot had gelost werd in 1992 tot twee jaar voorwaardelijke gevangenisstraf veroordeeld. Ook de politiek verantwoordelijke Staatsrat Honecker zelf werd door het gerecht gedagvaard. Tot verbijstering van de familieleden van het slachtoffer verscheen hij er met triomfantelijk gebalde vuist. Maar diezelfde Honecker was een door heimwee geplaagde man die snel ontroerd kon raken, al was het dan vooral door de herinnering aan eigen leed. Hij nam elke gelegenheid te baat om met West-Duitse bezoekers

Claus Christian Malzahn, *Deutschland/Deutschland. Geschichte einer geteilten Nation* (DTV), 217 blz., prijs € 18,50.

De genoemde boeken van Janka en Maaz zijn uitsluitend nog antiquarisch verkrijgbaar.

van gedachten te wisselen over dat paradijselijke oord, van zijn jeugd waarvan hij de topografie tot in de details kende: 'Waar komt U vandaan?' vroeg Honecker met Saarlandse tongval. 'Uit Bildstock.' 'Uit Bildstock? Dat is toch maar 5 kilometer van Wiebelskirchen verwijderd.' Malzahn: 'Bij de Muur was voor dergelijk sentimenteel geneuzel geen plaats. Daar werd van het begin tot het einde met scherp geschoten. In het wetboek van strafrecht van de DDR stond de volgende passage te lezen:

'Auf Gesetz, Befehl und Anweisung kann sich nicht berufen wer in Misachtung der Grund- und Menschenrechte, der völkerrechtlichen Pflichten handelt: er ist strafrechtlich verantwortlich.'

Malzahns levendig verslag dient nadrukkelijk een politiek-pedagogisch doel: nog eens héél duidelijk maken dat er nog maar 15 jaar geleden een heuse dictatuur bestond op Duitse bodem. Hij moet niets hebben van wat halfzachte lieden, al sussend en vergoelijkend (ook in ons land) zichzelf en anderen probeerden wijs te maken. De DDR is nooit een normale staat geweest, en al helemaal geen interessant alternatief voor het andere, 'rechts-revanchistische' Duitsland.

De DDR is haar bestaan begonnen, aldus Hans Joachim Maaz in zijn *Psychogram van Oost-Duitsland* dat een jaar na de Wende verscheen, met een enorme berg schuld, vernedering, krenking, verwonding en vervreemding, die nooit is verwerkt en waarover niet eens mocht worden gesproken.

Die DDR implodeerde ten slotte onder druk van demonstraties die het gehele openbare leven ontwrichtten, en dankzij de afzijdigheid van de Sovjet-Unie. Toen op bevel van Gorbatsjov de bajonetten werkeloos bleven en ook Honecker bloedvergieten ernstig werd ontraden, begon in het Politbureau in Oost-Berlijn de *Götterdämmerung*, aldus Malzahn. Zelfs indien de meerderheid van de bevolking na het vertrek van Honecker een derde weg had willen beproeven, had de DDR geen overlevingskansen gehad. De DDR-identiteit die nu te pas en te onpas te berde wordt gebracht, heeft ten tijde van de DDR nooit bestaan. Zij is slechts een constructie achteraf, opgebouwd uit heimwee naar een sterk geïdealiseerd verleden. De politieke onderdrukking door de staatsveiligheidsdienst, dikwijls gebagatelliseerd door degenen die er niet rechtstreeks mee te maken hadden, komt bij Malzahn uitvoerig aan bod. Zelf heeft hij in 1993 onderzoek gedaan naar wat achteraf beschouwd kan worden als de laatste dramatische cesuur in de geschiedenis van de DDR, die van 1981, toen door het succes van de Poolse vakbond Solidariteit ook in de DDR hooggespannen verwachtingen werden gewekt. Steevast leidden wijzigingen in de machtsverhoudingen binnen het communistische kamp bij de zwakste schakel, de DDR, tot volledige verstarring. De bezwering van de status quo ging gepaard met holle antifascistische frasen die de diepgewortelde vrees maskeerden dat elke verandering bij de burens de DDR noodlottig kon worden. In een analyse van Honeckers

Mars van de Freie Deutsche
Jugend op 1 mei 1973.

▽
Scholieren bezoeken een
voormalige Stasibunker bij
Leipzig.

autobiografie *Aus meinem Leben*, waarin in de ruim 400 pagina's zijn tweede echtgenote Margot slechts tweemaal wordt vermeld (uitsluitend in haar functie als minister van Onderwijs), schrijft Maaz: 'Er is mij verteld dat ook wanneer hem waarheidsgetrouwe rapporten van de Stasi bereikten, hij deze geërgerd als onzin van tafel veegde. Dat wil ik best geloven! Voor de overleving had hij de schijn nodig, die tot in het waanzinnige moest worden. Dit verklaart voor mij de absurditeit van de georganiseerde bejubeling en de successpiraal die steeds verder moest worden opgeschroefd om nog enig geruststellend effect te sorteren - zoals ook de alcoholist geleidelijk steeds grotere hoeveelheden van zijn roesmiddel nodig heeft.'

Showprocessen

Juist die obsessie met veiligheid was vanaf het begin van de DDR een uitstekende voedingsbodem gebleken voor stalinistische showprocessen zoals in 1956 tegen Walter Janka, directeur van de belangrijkste uitgeverij

van het land. Deze heeft na de Wende in *Schwierigkeit mit der Wahrheit* verslag gedaan van zijn proces. Hij werd ervan beschuldigd zich onder inspiratie van de Hongaarse Opstand zich in de DDR aan het hoofd te hebben willen stellen van de contrarevolutie. Al in de rechtszaal had het geschreeuw van de openbare aanklager, versterkt door een claque van kaalgeknpte hooligans, hem herinnerd aan wat hij veelzeggend aanduidde met *alte Praktiken*. Eenmaal in de strafgevangenis van Bautzen, waarin hij ook onder de nazi's al had vastgezeten, werd zijn volle, zwarte haardos hardhandig gemillimeterd. Ook in de nazi-tijd was het hoofd van de gevangene het eerste lichaamsdeel dat werd gemaltraiteerd. Toch trekt de gelovige communist die Janka altijd is gebleven niet de conclusie dat terreur terreur is, ongeacht de kleur. In 1960 werd hij vervroegd vrijgelaten, ongetwijfeld mede als gevolg van druk uit het Westen. Wie *Das Leben der Anderen* heeft gezien, weet dat de staatsveiligheidsdienst alvorens tot actie over te gaan

eerst de omgeving van het doelwit bewerkt. Dat was in 1956 niet anders dan in 1984, het jaar waarin *Das Leben der Anderen* speelt. De portier van uitgeverij Aufbau Verlag werd gesommeerd de sleutels af te geven, en zijn directeur van de op handen zijnde inval in het ongewisse te laten. De arme man bleek loslippig. Hij werd naar de psychiatrische afdeling van de Berlijnse Charité gebracht waar Janka hem nog heeft bezocht vlak voordat hij zelf zou worden gearresteerd. De man bleek zo gedesoriënteerd dat een gesprek onmogelijk was. Hij was de grens naar de waanzin al overgestoken, aldus Janka. 'Ik probeerde hem nog aan het verstand te brengen dat hij misschien wel snel weer thuis was, maar hij luisterde niet. Afwezig keek hij naar de sinaasappels die ik had meegebracht alsof ook zij alleen maar onheil konden brengen. Vervolgens pakte hij mijn hand en liet die gedurende langere tijd niet meer los. Daarbij hilde hij als een kind.'

Misbruik van de psychiatrie

In Janka's verslag van zijn proces en het verblijf in Bautzen 'op een rantsoen van 400 gram droog brood en tweemaal daags een halve liter waterige soep', vervult de portier slechts een bijrol. Hoe het hem in de Charité is vergaan, is onbekend. Vormde zijn gedwongen opname een uitzondering? Hierop is het antwoord niet te geven. Het is overigens onwaarschijnlijk dat hij het heeft overleefd. Hij was in 1956 al een bejaarde, aan astma lijdende man, niet zoals Janka een flamboyante oud-Spanjestrider voor wiens vrijlating onder andere de weduwe van Thomas Mann zich nog bij Chroesjtsjov heeft ingespannen. De geschiedenis van misbruik van de psychiatrie voor politieke doeleinden in de DDR is een nog ongeschreven hoofdstuk.

Of dit op korte termijn zal veranderen is de vraag. De eerder genoemde Hans Joachim Maaß die decennia lang als psychotherapeut en psychiater in Halle heeft gewerkt, verwijst slechts éénmaal naar Waldheim, een psychiatrische inrichting tussen Leipzig en Dresden. De volstrekt perverse misdadigheid van het SED-regime kwam met name tot uiting in de aanhouding en opsluiting zonder vorm van proces van lieden die om wat voor reden dan ook als lastpakken of querulanten werden gezien. Ook na eventuele vrijlating bleven ze in een levenslang isolement verkeren.

Begin jaren negentig heeft Ernst Klee een aantal van die troosteloze bewaarinrichtingen in de voormalige DDR bezocht, en met enkele bewoners gesproken. In weekblad *Die Zeit* van 29 oktober 1993 publiceerde hij zijn bevindingen. Het jaar daarvoor bleken in Ueckermünde in het noorden van Oost-Duitsland gehandicapten te zijn ondergebracht in een omgeving die deed denken aan Roemenië na de val van Ceaucescu. Gebreken die ook de psychiatrie in westerse landen aankleven, waren in de DDR nog schrijnender, omdat het maatschappelijk middenveld volledig ontbrak. Elk corrigerend tegenwicht was dus afwezig: psychiatrische inrichtingen waren grootschalige dwangburchten, bedoeld om maatschappelijk en politiek onaangepasten monddood te maken. Bij de slachtoffers drong de herinnering aan *alte Praktiken* zich onweerstaanbaar op. Sociaal-psychiatrische noties speelden bij de behandeling geen enkele rol. Officieel was de situatie in de DDR immers zo dat geen mens hieronder zou behoeven te lijden.

Toch was Waldheim gereserveerd voor 'bijzonder gevaarlijke zieken.' Hun ziekte bestond uit het kennelijk ongeneeslijk verlangen de DDR de rug toe te keren. Een van de patiënten werd na elke mislukte poging in Waldheim afgeleverd; hij verbleef er in totaal elf jaar. Op zijn rondreis door de voormalige DDR bezocht Klee ook een aantal instellingen voor geestelijk gehandicapten. Hij kwam tot een nog somberder slotsom: in '*bildungsunfähige Kinder*' was de overheid helemaal niet geïnteresseerd. Ook de toestanden in de *Jugendwerkhöfe*, voeg ik hieraan toe, waarin weerspannige pubers en adolescenten werden ondergebracht, tartte elke beschrijving. Ueckermünde kwalificeerde Klee kortweg als Horrorstation gevuld met vervuilde bewoners die er bleken aangelijnd als gevaarlijke dieren. In Schwerin toonde een lid van de vaste kamercommissie voor sociale zaken en volksgezondheid van de deelstaat zich overigens niet onder de indruk van Klees verslag en het bijgevoegde fotomateriaal: '*das sind doch Gehirndefekte, nicht förderungsfähig.*'

▽
Honecker bij het
gerechtshof in 1992.